

JUGOSŁAWIZM (Serbia)

Idea jugosłowiańska (*jugoslovenska ideja*) postulująca wspólnotę Słowian południowych na różnych poziomach (narodowym, politycznym, kulturowym, językowym) w myśli serbskich działaczy i ideologów zyskiwała rozmaite kształty, często stojąc w zasadniczej sprzeczności z analogicznym (mającym tak samo złożoną genezę i długą tradycję) konceptem obecnym na ziemiach chorwackich (→ jugosławizm – Chorwacja). Specyfiką serbskiego postrzegania jugosławizmu, zarówno w XIX, jak i XX wieku, było traktowanie go jako sposobu realizacji serbskiego programu narodowego (→ idea wielkoserbiska).

Mimo że jugosławizm jako idea kształtuje się w drugiej połowie XIX wieku, próby definiowania narodu serbskiego w szerokiej południowosłowiańskiej perspektywie pojawiają się już wcześniej. Dositej Obradović (1742–1811) w programowym dla serbskiego oświecenia (→ oświecenie) tekście *Pismo Haralampiju* (1783) – choć nie posługuje się nazwą „jugosłowiański” – ukazuje → naród serbski posługujący się jednym językiem i wyznający trzy różne religie (→ konfesje) (później będzie się mówiło o „Serbach trzech wyznań”). Wizje szerokiej jugosłowiańskiej (iliryjskiej) wspólnoty postulował także Sava Tekelija (1761–1842) w liście z 1805 roku do cesarza Franciszka I (1768–1835), proponując utworzenie „serbskiego albo iliryjskiego królestwa” przeciw Rosji, natomiast koncept zjednoczenia rozdzielonych dotychczas Serbów austriackich i tureckich oraz projekt odrodzonego państwa (określanego jako *Slave-noserpsko gosudarstvo*) przedstawiał *Plan za srpsko oslobodenje* (1804) metropolity Stefana Stratimirovicia (1757–1836) skierowany do cara rosyjskiego Aleksandra I (1777–1825).

W połowie XIX wieku pojawiły się fundamentalne dla ideologii narodowej (w tym dla idei wielkoserbkiej) teksty określające serbskie pojmowanie jugosławizmu. W napisanym w 1836 roku, lecz wydanym dopiero w 1849 roku

tekście *Srbi svi i svuda*, jak również w późniejszym *Srbi i Hrvati* (1861) Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) stworzył podstawy lingwistycznego modelu definiowania narodu serbskiego (bazując na ideach i propozycjach niemieckiego romantyzmu). Jego zdaniem Serbami jest znaczna część Słowian południowych posługujących się dialektem sztokawskim (uznanym przez niego za wyłącznie serbski), co w konsekwencji sprawiało, że serbski naród współtworzą przedstawiciele trzech wyznań (→ konfesje): prawosławni, katolicy i muzułmanie (przedstawiciele dwóch ostatnich wyznań nie identyfikowali się z Serbami, dlatego należy im „przypomnieć” prawdziwą narodowość).

Specyficznie serbskie rozumienie jugoslawizmu prezentuje napisany przez Iliję Garašanina (1812–1874) plan politycznych strategii dla Serbii zatytułowany *Načertanije* (1844), będący adaptacją tekstu *Plan slavenske politike Srbije* Franciszka Zacha (1807–1892) (powstałego z inspiracji Adama Jerzego Czartoryskiego i jego *Rad dla Serbii w sprawie prowadzenia polityki*, 1843). Serbia – wobec zbliżającego się rozpadu imperium osmańskiego i w nawiązaniu do tradycji cara Dušana i jego planu stworzenia (na gruzach Bizancjum) cesarstwa serbsko-słowiańskiego – nie mogła ograniczyć się do aktualnych granic, ale powinna była dążyć do zbliżenia pomiędzy nią a „wszystkimi narodami serbskimi, które je otaczają”. Garašanin nie uwzględnił w swojej koncepcji Chorwatów ze względu na krytyczne stanowisko wobec iliryzmu (→ iliryzm), będącego dla Serbów poważną konkurencją. Projekt ten, opublikowany w całości dopiero w 1906 roku, stał się punktem odniesienia dla wielu serbskich ideologów postulujących ideę zjednoczenia, rozumianego jako idea zjednoczenia narodu serbskiego aż do pierwszej wojny światowej.

O tym, jak ważną rolę odgrywał jugoslawizm w realizacji serbskich interesów narodowych, świadczy także → polityka księcia Mihaila Obrenovicia (1823–1868). Przewidując rychły upadek imperium osmańskiego, jak również próbując uniknąć podporządkowania Rosji, dostrzegając w 1859 roku (w rozmowie z Lajosem Kossuthem, 1802–1894) jedyne wyjście w zjednoczeniu narodów jugosłowiańskich w „jedną zwartą masę”. Podkreślał przy okazji, że to Serbowie, a nie Chorwaci są predestynowani do odegrania głównej roli w tym procesie, gdyż „Chorwaci są na peryferiach, a Serbowie – w centrum” jednoczonego obszaru („Slovenski jug” 1907, br. 10).

Najważniejszy serbski polityk w Austro-Węgrzech w drugiej połowie XIX wieku Svetozar Miletić (1826–1901) kwestię urzeczywistnienia założeń idei jugosłowiańskiej wpisywał natomiast w długofalową i konsekwentną strategię polityczną Serbów. Chociaż wyraźnie podkreślał, że „jedność południowych Słowian bez Serbów w Serbii, Bośni i Hercegowinie i Czarnogórze nie jest jednością”, miał świadomość, że można ją osiągnąć tylko przez rozwiązanie najpierw bieżących problemów („polityka współczesności”), a następnie przejście do kwestii bardziej złożonych („polityka przyszłości”) (*Jedinstvo južnih Slovena*, „Zastava” 1870, br. 142).

W drugiej połowie XIX wieku w serbskich środowiskach, zwłaszcza cerkiewnych, na popularności zyskiwał też chorwacki jugoslawizm bpa Josipa Juraja

Strossmayera (1815–1905). Zasadniczym zamierzeniem chorwackiego hierarchy było porozumienie na płaszczyźnie wyznaniowej i w przyszłości zjednoczenie kościelne katolików i prawosławnych. Po stronie serbskiej ideę tę wyznawał metropolita belgradzki Mihailo (1826–1898), ale także wielu duchownych z jego bliskiego otoczenia, którzy „nie uważają Chorwatów i Serbów inaczej niż za jeden naród”, a kwestia religii (→ religia) nie może stać na przeszkodzie w ich wzajemnej zgodzie (za: Lj. Durković-Jakšić, *Srbija i Vatikan. 1804–1918*, 1990).

Za znaczący kontekst (i swoistą alternatywę) dla XIX-wiecznego serbskiego jugoslawizmu można uznać koncepcję bałkańskiej federacji inicjatora socjalizmu (→ socjalizm) w Serbii Svetozara Markovicia (1846–1875), w której wyraża się jego rozumienie serbskiej kwestii narodowej i stosunek do sąsiednich narodów. Fundamentem umożliwiającym stworzenie federacji bałkańskiej – pod tym pojęciem rozumiał przede wszystkim związek serbsko-bułgarski (ważną okazała się tu jego współpraca z Bułgarem Lubenem Karawelowem) – miała być „nie narodowość, lecz rzeczywiste potrzeby”. Dostrzegał także możliwość rozszerzenia formuły federacyjnej na inne narody bałkańskie, zwłaszcza „sąsiadów zza Sawy i Dunaju” (S. Marković, *Socijalizam ili društveno pitanje*, „Rad” 1874, br. 22). Nie wykluczał także z przyszłego związku Chorwatów, ale pod warunkiem, że ich politycznym celem będzie rozbięcie Austrii.

Również wśród serbskiej inteligencji na początku następnego stulecia idea jugosłowiańska miała zagorzałych zwolenników. Jednym z nich był Jovan Skerlić (1877–1914), który przekonywał, że „dla każdego rozumnego człowieka bezsprzeczny jest fakt, że Chorwaci i Serbowie tworzą jeden i ten sam naród [*istovetan narod*]”. Zauważał jednak, że mimo to wciąż i jedni, i drudzy tworzą własne literatury (choć w tym samym języku), a „my, Chorwaci i Serbowie, mamy tyle rzeczy do powiedzenia sobie nawzajem”. Natomiast walkę, jaka toczy się pomiędzy Serbami i Chorwatami (na gruncie politycznym i kulturowym), uważał za „absurdalną” (*Današnji srpskohrvatski nacionalizam*, 1913).

Gdy po wojnach bałkańskich (1912–1913) Turcja wycofała się z Bałkanów, a Austria stała się jedynym przeciwnikiem zjednoczenia Serbii, idea jugosłowiańska nabrała „znaczenia kompromisowej idei zastępczej, umożliwiającej roztoczenie nad Serbami jednego parasola państwowego”. Daje znać wówczas o sobie koncepcja Garašanina: Serbia pojęta jako Piemont przestała wówczas być tylko serbskim Piemontem, stając się Piemontem jugosłowiańskim, a sam tekst *Načertanija* zyskał rangę manifestu oficjalnego karađorđeviciowskiego jugoslawizmu (J. Rapacka, *Godzina Herdera: o Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*, 1995).

Symboliczną złożoność serbskiego pojmowania jugoslawizmu odzwierciedlają przemiany w politycznej i ideowej strategii Nikoli Pašicia (1845–1926). W momencie stworzenia Serbskiej Partii Radykalnej (Srpska radikalna stranka) (1881) myślał – w kontekście urzeczywistnienia idei wyzwolenia Serbów tureckich – o związku z Czarnogorą i Bułgarią, natomiast Rosja miała dopomóc w oswojeniu Serbów austriackich. W rozprawie *Sloga Srbo-Hrvata* (1890) „pierwszeństwo w procesie jednoczenia” dał Serbii,

uprzednio zjednoczonej ze „Starą Serbią” (wraz z Macedonią). Doktryna tego „radikalnego nacjonalizmu” naznaczyła jego politykę po 1903 roku i oznaczała de facto traktowanie zewnętrznej polityki kraju jako sposobu realizacji serbskiej sprawy narodowej (pretensje wobec dużej części południowosłowiańskiego terytorium) i uważania jej za czynnik niezbędny do późniejszego jugosłowiańskiego zjednoczenia. W okresie pierwszej wojny światowej pragnął stworzenia dużego państwa, silnego politycznie, niezależnego ekonomicznie, które mogłoby się swobodnie rozwijać w zgodzie z europejską kulturą i postępem. Zakładając narodową jedność Serbów, Chorwatów i Słoweńców, w swoim politycznym pragmatyzmie obawiał się jednak chorwackich tendencji autonomicznych. W tym samym czasie czołową postacią w serbskim życiu politycznym i zwolennikiem jugoslawizmu był Svetozar Pribićević (1875–1936), który uczestniczył w tworzeniu wspólnego państwa i początkowo opowiadał się za (będącym w interesie Serbów) jugosłowiańskim centralizmem, potem natomiast stał się jednym z jego głównych przeciwników – wraz z chorwackim działaczem Stjepanem Radiciem (1871–1928). W przełomowych dla kształtowania się idei wielkoserbkiej latach 30. jugoslawizm funkcjonował w serbskim dyskursie publicznym w znaczeniu „serbstwa”, w rezultacie czego podstawowe komponenty serbskiej tożsamości zyskiwały ramy jugosłowiańskie (np. jugosłowiańska, czyli serbska idea Vidovdanu).

W okresie powojennym istotne znaczenie w kształtowaniu się idei jugosłowiańskiej miały poglądy Dobricy Ćosicia (1921–2014), głównego przedstawiciela serbskiego opozycyjno-intelektualnego ruchu w Socjalistycznej Republice Serbii i Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija). Jego stosunek do tej idei (m.in. w latach 60., 70. i pod koniec 80.) ulegał znaczącej ewolucji, począwszy od „partyzanckiego jugoslawizmu”, aż do szczerej wiary w braterstwo i wspólny los wszystkich jugosłowiańskich narodów. Choć w książce *Vreme smrti* (1979) propagował tezę, że opcja jugosłowiańska była dla Serbów w okresie pierwszej wojny światowej błędem, uważał jednak, że idea ta stała się od tego momentu „jądrem serbskiej świadomości narodowej” (*Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, „Književne novine” 1987, br. 743). W jugoslawizmie dostrzegał, obok treści polityczno-demokratycznych, także elementy „wyzwoleńczego pimonizmu”, który wyrażał się w tendencji do politycznej dominacji i łatwo zamieniał się w narodową supremację – w tym też sensie widział przeszkody w jego akceptacji przez inne narody jugosłowiańskie.

Definitywny kryzys serbska idea jugoslawizmu przeżyła w latach 90. XX wieku. O pozytywnych, ale przede wszystkim negatywnych cechach Jugosławii jako wspólnego państwa pisał w tekście *Pledoaje za petu Jugoslaviju* („Stav” 1990) filozof, późniejszy premier Zoran Đinđić (1952–2003). Wyróżnił cztery Jugosławie, z których pierwsza powstała w Wersalu, druga w miejscowości Jajce, trzecia w miejscowości Brioni, czwarta – istniejąca w momencie pisania tekstu – w Lublanie, Nowym Sadzie i Titogradzie; w eseju wyraził nadzieję, że

przyszła piąta Jugosławia będzie rezultatem działania „prawdziwych przedstawicieli wszystkich jej obywateli”.

W odwołaniu do idei jugosłowiańskiej politykę wielkoserbską uprawiał na początku lat 90. Slobodan Milošević (1941–2006). Chcąc zjednoczyć Serbów w obrębie jednego państwa – i wobec rozpadu Jugosławii – planował stworzenie jej kontynuacji (*krnja Jugoslavija*) najpierw w szerokiej (Serbia, Czarnogóra, Macedonia, Bośnia i Hercegowina, część terenów chorwackich), potem w węższej formule (Serbia i Czarnogóra). Natomiast jednoznacznie krytyczny stosunek do jugoslawizmu w tym czasie reprezentował (i nadal reprezentuje) skrajnie nacjonalistyczny polityk Vojislav Šešelj (ur. 1954), który w jednym z wywiadów stwierdził, że „jugosłowiańskość jest wielką historyczną chorobą serbskiego narodu, a Jugosławia – naszym wielkim błędem, który nas zniewolił” (RTS, 1991).

Gaćinović R., *Jugoslovenstvo i razbijanje srpskog nacionalnog identiteta*, „Kultura polisa: časopis za negovanje demokratske političke kulture” 2016, br. 30, s. 91–110; Živančević M., *Ilirstvo i jugoslovenstvo*, Sarajevo 1985.

Damian Kubik